

MAGYAR
ZENETÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK

SZABOLCSI BENCE
70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

Szerkesztette
BÓNIS FERENC

ZENEMŰKIADÓ · BUDAPEST · 1969

A KÓRUSÉNEKLÉS HAZAI MÚLTJÁBÓL

A régi magyar vokális műzene fennmaradt dokumentumai között kevés a kor színvonalán álló többszólamú mű, sőt, jó ideig azt hittük, hogy a XVIII. századig hazai zenei praxisban ilyenről nem is beszélhetünk. Az utolsó két évtizedben azután egyre-másra kerültek elő dokumentumok, amelyek azt bizonyítják, hogy a magyar műzenei gyakorlat a kóruséneklés területén a múltban is élt a többszólamúsággal, ha nem is olyan mértékben, mint az szomszédainknál tapasztalható. További mondanivalónk érdekében azonban különbséget kell tennünk a magyarországi kóruséneklésre vonatkozó puszta adatok és a ténylegesen fennmaradt zeneművek között. Az erdélyi és felvidéki német kultúrájú városok templomaiban űzött, a kor művészi színvonalán álló XVI—XVII. századi zenei gyakorlatról eddig is voltak elszórt adatok, a bártfai Szt. Egyed templom fennmaradt kottatára¹ és a lőcsei tabulatúrák gyűjtemények anyaga² pedig — ritka kivételként — még a hajdan felhangzó műveket is megőrizte³. Hogy még régebben, a középkorban is otthonos volt nálunk a többszólamú éneklés, arra Rajeczky Benjamin és Szigeti Kilián kutatásai világítottak rá⁴. S talán nem reménytelen a további kutatásoktól, a még feltáratlan vagy ismeretlen helyen lappangó kódexek, kéziratok átvizsgálásától újabb és újabb eredményeket várni.

Tudott dolog, hogy a reformáció egyházi zenéje kezdetben — különösen nálunk — jóformán csak az egyszólamú gyülekezeti éneklésre korlátozódott, s ha meg is lettek volna hazánkban a kedvező anyagi és kulturális

¹ *Gombosi, Otto*: Die Musikalien der Pfarrkirche zu St. Aegidi in Bártfa. Ein Beitrag zur Geschichte der Musik in Oberungarn. In: Musikwissenschaftliche Beiträge. Festschrift für Johannes Wolf. Berlin 1929. 38. l.; Quellen aus dem 16—17. Jahrhundert zur Geschichte der Musikpflege in Bartfeld (Bártfa) und Oberungarn. Ungarische Jahrbücher XII., Berlin und Leipzig 1932 331—340. l. Uő. ismeretlen magyarországi zeneszerzők kórusműveiről: Die ältesten Denkmäler der mehrstimmigen Vokalmusik aus Ungarn. Ungarische Jahrbücher XI., Berlin und Leipzig 1931 84—91. l.

² *Hořejš, Antonín*: Levočské tabulatúrne sborníky. A Hudba na Slovensku v XVII. storočí c. kötetben. Bratislava 1954, 96—154. l.

³ A kor magyar, illetve magyarországi zenéjének egyéb fennmaradt dokumentumaira nézve l. *Szabolcsi Bence* tanulmányát: A XVII. század magyar világi dallamai (A magyar zene évszázadai c. gyűjteményes mű I. kötetében, Magyar zeneudomány 1., Bp. 1959, Zeneműkiadó).

⁴ *Rajeczky, Benjamin*: Spätmittelalterliche Organalkunst in Ungarn. Studia Musicologica I., Bp. 1961 15—28. l.; *Szigeti, Kilián*: Mehrstimmige Gesänge aus dem 15. Jahrhundert im Antiphonale des Oswald Thuz. Studia Musicologica VI., Bp. 1964 107—117. l. Az eddigi kutatások legújabb összefoglalását lásd *Rajeczky Benjamin*: Többszólamúság a középkori Magyarországon. Magyar Zenei Történelmi Tanulmányok, Bp. 1968, 125—135. l.

Tam ci - to la - bi - tur e - jus Po - ten - ti - a,

Quam - va - sa Fi - gu - li, quae sunt fra - gi - li - a.

(Lőcse, 1660)

Az Eperjesi graduál kórusainak apparátusa, a szólamok hangterjedelme arra enged következtetni, hogy azokat fiúvegyeskar (egyeseket fiúkar), vagyis az eperjesi evangélikus tanintézet növendékeiből alakult kórus adta elő²³. Abban az időben, sőt még jó ideig azután is, az énekkultúra ápolása, a vokális zene művelése nem terjedt túl a templom, illetve az iskola falain. E tekintetben az utóbbi is az egyházak céljait szolgálta. Így volt ez a reformátusok gyakorlatában is. Bár ezt a megállapítást sok adat támogatja, mégsem tudunk arról semmi bizonyosat, hogy az iskolai éneklés kultusza eljutott-e a többszólamúsáig már a XVII. században. *Szabolcsi és Cs. Tóth* kutatásaik során egyformán arra az eredményre jutottak, hogy a református kollégiumokban mind Buchananus zoltárait Olthovius (Olthof) dallamaival, mind pedig Spethe, illetve Szenci Molnár fordításait a genfi dallamokkal csak egy szólamban énekelhették. Még kevésbé énekelhették kórusban a dicséretdallamokat, mint azt Nagy Sándor, a debreceni kollégium énekkarának krónikása gondolta, mikor egy kézirat alapján a kollégiumi kántus működését — tehát a többszólamú éneklést — a XVII. század derekáról eredeztette. A szóban forgó kézirat a debreceni Nagykönyvtár „Debreceni Schola estvéli könyörgése” (1672) c. nyomtatványának végéhez fűzött tízlapnyi függelék gyülekezeti énekekkel. Ennek 9 dicséretdallamára hivatkozva Nagy Sándor úgy vélte, hogy a „hangjegyző diák, bár az ének vezető dallamának feljegyzése a célja, tévedésbe esik és önkéntelenül olyan dallam-foszlányok kerülnek ki tolla alól, melyek a kíséretdallamok jellegzetes lépéseit mutatják”²⁴. Erről azonban szó sem lehet! A kéziratot függelék dal-

²³ *Csomasz Tóth*, i. m. ZTT VI. 206. 1.

²⁴ A debreceni református főiskolai énekkar (kántus) 1739—1938. Hajdúhadháza 1938. 11—13. 1.

lamait ugyanis kétségtelenül a kolozsvári énekeskönyvből másolták ki — innen adódnak az eltérések a debreceni énekeskönyv azonos dallamaival szemben —, mégpedig nyilván abban az időben, amikor a debreceni diákoknak még nem állott rendelkezésükre hangjegyes énekeskönyv, tehát megközelítőleg 1744 és 1774 között. A kézirat írása is a XVIII. századra mutat.

Biztos adataink a református kollégiumok többszólamú énekéről csak Maróthi György működésétől kezdve vannak²⁵. 1743-ban kiadta Goudimel egyszerű négszólamú zsoltafeldolgozásait és abban egy rövid elméleti kompendiumot, a „Harmóniás Éneklésről való rövid tanítás”-t²⁶. Már itt találkozunk a kollégiumi énekkarokban dívó ama gyakorlat elméleti megfogalmazásával, hogy a diszkant szólamot nem gyerekek énekelték, hanem férfiak, mégpedig falzett alkalmazása helyett egy oktávval mélyebben²⁷. Ez az eljárás természetesen bizonyos esetekben hibás kvintpárhuzamokhoz vezetett. De ez nem nagyon zavarhatta a kórusvezetőket, ami abból is kiderül, hogy a Maróthi működése és elméleti tanítása nyomán kialakult kollégiumi kórusirodalom fennmaradt kéziratok emlékei egyáltalában nem látszanak kerülni a kezdetleges technikát eláruló kvint- és oktávpárhuzamokat. Némelyik harmonizálás valósággal „modern” mixtúrahatast kelt, így például a „Harc ember élete” kezdetű halottas ének feldolgozása Orbán Zsigmond 1766-os kéziratában²⁸. Elejét a diszkant szólam „visszahelyezésével” közlöm.

P.9.

Harc ember é - le - te tel - lyes é - le - té - be?..

c.f.

(Orbán Zs. 1766)

Eredetileg csak a tenorban elhelyezett cantus firmus²⁹ ritmizált, a többi szólam egyforma hangjegyértékekben (brevis) került lejegyzésre.

²⁵ Szabolcsi ugyan — a Sárospataki Füzetek 1860, 323. l. adatára hivatkozva — utal arra, hogy „a szatmári református főtanodában már 1742-ben bevezette a »harmóniás éneklést a külföldi főiskolákon járt (clarissimus) s valószínűleg szintén külföldi minták után induló Bardoc Pál”. A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje (1929) — újabban: MZÉ II. 12. l.

²⁶ Vö. Szabolcsi Bence: Maróthi György magyar zeneelmélete. Magyar Könyvszemle 1927, 154—160. l.; szövegét kiadta Legánj Dezső: A magyar zene krónikája, Magyar Zenetudomány 4, Bp. 1962, 79—84. l.

²⁷ Vö. Szabolcsi, i. m., MZÉ II. 56—57. l.

²⁸ A nevezetesebb Dítsereteknek es nemely Halotti Enekeknek Harmoniaja ..., 38b—39a (Stoll, i. m. 283. sz.), a székelyudvarhelyi volt ref. kollégium könyvtára, jelzete: Y 1353; Benkó András szíves másolatából.

²⁹ RMDT II. 125c/I.

Maróthi elméleti munkájának hatását — már jóval korábban — *Nagy Mihály* 1753-ban keletkezett zsoltároskönyvén is lemérhetjük. Ez ugyancsak a székelyudvarhelyi református kollégiumban volt használatban³⁰. Úgy látszik, az udvarhelyi diákoknak még Goudimel egyszerű letétei sem voltak elég egyszerűek és könnyűek, s így szükségét érezték a zsoltárdallamok új harmonizálásának. A kettő közötti viszonyt a nálunk legnépszerűbb 42. zsoltár feldolgozásának alábbi részlete szemlélteti (a hazai verzió „visszahelyezett” diszkant szólammal).

P./10.

(Goudimel 1565) (Nagy M. 1753)

A református kollégiumoknak ez a többszólamú énekpraxisa — bármennyire is anakronisztikus volt már első megjelenésekor — alapja lett később a világi kóruséneklésnek, illetve írásbeliségében annak a magyar nyelvű kórusirodalomnak, amely a XVIII. század hetvenes éveitől kezdve keletkezett diákmelodióriumokban tárul elénk³¹.

Rövidítések

- MZÉ II. — *Szabolcsi Bence*: A magyar zene évszázadai (XVIII–XIX. század). Magyar Zenetudomány 2., sajtó alá rendezte Bónis Ferenc, Bp. 1961.
- RMDT I. — *Csomasz Tóth Kálmán*: A XVI. század magyar dallamai. Régi Magyar Dallamok Tára I. Bp. 1958.
- RMDT II. — *Papp Géza*: A XVII. század énekelt dallamai. Régi Magyar Dallamok Tára II. Bp. 1969.
- ZTT — Zenetudományi Tanulmányok, szerk.: *Szabolcsi Bence és Bartha Dénes*.

³⁰ A genfi zsoltárok négyszólamú feldolgozása szólamkönyvekben maradt fenn: a discant és a basszus szólam a kolozsvári 2. akadémiai könyvtárban (volt ref. kollégium) 1507. és 1508. sz. alatt, az alt és a basszus szólam egy másolata (végig brevis hangjegyekkel) a székelyudvarhelyi ref. kollégium könyvtárában 1350. és 1352. sz. alatt található. Az utóbbi 51b lapján olvassuk a megjegyzést: „NB. Ez a Hármonia, alkalmaztatott a Debreczeni negyven kettődikben kinyomtatott Tenorhoz, a mi Tenorrol irt reguláinkkal edjütt.” (Vö. *Stoll*, 1. m. 247. sz.)

³¹ L. *Szabolcsi*, 1. m., MZÉ II. 55–72. 1.